

1.01
Prejeto 20. 1. 2002

UDK 338.12(436-89:4)"18/1913"

Andrej Pančur*

Ekonomska vloga Avstro-Ogrske v evropskem prostoru s stališča modernizacijskih procesov in položaj posameznih dežel v njej

IZVLEČEK

Glede na gospodarsko razvitost je bila Avstro-Ogrska prehodno območje med bolj razvitim zahodom in severom in manj razvitim jugom in vzhodom. Ta razvojna prelomnica se je jasno odražala tudi znotraj Avstro-Ogrske. Čim bolj industrializirane so bile posamezne dežele, tem bolj so bile razvite in obratno. Razvojne razlike so se zato lahko začele zmanjševati, ko so se začele intenzivno industrializirati tudi manj razvite dežele. Na podlagi primerjave uspešnega gospodarskega razvoja Ogrske in neuspešnega gospodarskega razvoja Galicije in Dalmacije avtor ugotovi, da so bile lahko uspešne samo dežele, ki jim je uspelo učinkovito komercializirati gospodarstvo in se intenzivno vključiti v proces globalizacije. Država je pri tem predvsem morala pomagati zgraditi učinkovito prometno in finančno infrastrukturo in zagotoviti stabilen fiskalni in denarni sistem.

Ključne besede: Avstro-Ogrska, habsburška monarhija, gospodarski razvoj, gospodarska rast, razvojna politika, razvojne razlike, industrializacija

ABSTRACT

THE ECONOMIC ROLE OF AUSTRO-HUNGARIAN MONARCHY IN THE EUROPEAN AREA IN THE CONTEXT OF MODERNISATION PROCESSES AND THE SITUATION OF INDIVIDUAL LANDS

In terms of economic development, the Austro-Hungarian monarchy lied at the crossroads of the more developed western and northern parts of Europe and the less developed southern and eastern parts of Europe. This was also clearly reflected in the levels of development within the Austro-Hungarian monarchy. The more industrialised the lands, the more developed they were. The development lags could only start to narrow when also less developed lands had started with a more intensive process of industrialisation. On the basis of the comparison of a successful economic development of Hungary and unsuccessful economic development of Galicia and Dalmatia, the author concludes that only the lands which increased the importance of commerce in economy and become part of the process of globalisation could eventually succeed. The role of the state in this was to build an efficient transport and financial infrastructure and to provide for stable fiscal and monetary systems.

Key words: Austro-Hungarian, Habsburg monarchy, economic development, economic growth, development policy, development disparities, industrialisation

* Dr., asistent doktor, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, e-mail: andrej.pancur@guest.arnes.si

Glede na gospodarsko razvitost je bila Avstro-Ogrska prehodno območje med bolj in manj razvitimi deli Evrope. Prav tako kot danes so tudi v 19. stoletju med različnimi deli Evrope obstajale precejšnje razvojne razlike. To razvojno neenakost lahko jasno razberemo iz *Tabele 1*, ki prikazuje indeks bruto nacionalnega proizvoda na prebivalca posameznih evropskih regij glede na evropsko povprečje v letih 1830, 1870 in 1910. Pri sestavi regij sem se oziral tudi na njihov geografski položaj z ozirom na habsburško monarhijo. Zahodno Evropo sestavljajo Belgija, Francija, Nemčija, Nizozemska, Švica in Velika Britanija. Njihov bruto nacionalni proizvod na prebivalca je bil že leta 1830 višji od evropskega povprečja in se je nato samo še povečeval. Še veliko hitreje so se razvijale skandinavske države (Danska, Finska, Norveška in Švedska), ki so se od manj razvitih držav povzpele med razvite. Nasprotno so južnoevropske države (Italija, Španija in Portugalska) vedno bolj zaostajale in so nazadnje postale manj razviti del Evrope. Evropski vzhod je bil vedno manj razvit. Rusija je najprej zaostajala in ji je šele v zadnjih desetletjih uspelo nadomestiti nekaj zaostanka. Slabo so se odrezale tudi balkanske države (Bolgarija, Grčija, Romunija in Srbija). V letih 1870/1910 niso samo zaostajale za splošnim evropskim razvojem, temveč naj bi se v Srbiji in Bolgariji nacionalni proizvod na prebivalca celo zmanjševal.¹

Tabela 1: Indeks bruto nacionalnega proizvoda (GNP) na prebivalca po evropskih regijah leta 1830, 1870 in 1910 (Evropa = 100)

	1830	1870	1910
Zahodna Evropa	117	137	153
Skandinavija	87	86	121
Habsburška monarhija	104	85	94
Južna Evropa	109	87	72
Rusija	71	51	57
Balkan	n. p.	61	59
Evropa	100	100	100

Viri: Paul Bairoch: Europe's Gross National Product: 1800-1975. V: Journal of European Economic History, 1976, št. 2, str. 279, 281, 286. Za Rusijo v letu 1870 sem upošteval podatek iz Crafts, N. F. R.: Gross National Product in Europe 1870-1910: Some New Estimates. V: Explorations in Economic History, 1983, št. 4, str. 389.

Zaradi pomanjkanja zanesljivih statističnih podatkov so ocene o nacionalnem proizvodu v 19. stoletju vedno lahko samo približne. To velja tudi za Bairochove podatke iz *Tabele 1*, ki so povrh delno že zastareli. Vendar novejši podatki bistveno ne spremenijo prikazanih razvojnih razlik med različnimi evropskimi regijami.² Poleg tega so zgornje ocene za naš namen še posebej dobrodošle, ker upoštevajo vse večje evropske države v njihovih takratnih mejah.

Iz *Tabele 1* je jasno razvidno, da je razvojna prelomnica v grobem še naprej

¹ Michael Palairt: The Balkan economies c. 1800-1914: evolution without development. Cambridge 1997, str. 321-326.

² Crafts, N. F. R.: Gross National product in Europe, o.c., str. 387-401. Angus Maddison: The World Economy. A Millennial Perspective. Paris 2001, str. 185.

potekala med razvitejšim zahodom in manj razvitim vzhodom in po novem tudi med bolj razvitim severom in manj razvitim jugom. Med razvitimi in manj razvitimi regijami je ležala Avstro-Ogrska. Vse države na zahodu so imele od nje večji nacionalni proizvod na prebivalca, Nemčija npr. leta 1910 za dobro četrtino. Nasprotno je Rusija dosegala komaj polovico avstroogrškega nacionalnega proizvoda na prebivalca. Jugovzhodno od Avstro-Ogrske so ležale prav tako zaostale balkanske države.³

Prehodnost Avstro-Ogrske se je najbolj jasno kazala v velikih regionalnih razlikah znotraj države. To razvojno neenakost lahko razberemo iz *Tabele 2*, ki glede na avstroogrsko povprečje prikazuje indeks bruto domačega proizvoda na prebivalca v avstrijskih deželah in ogrskih statističnih enotah v letih 1870 in 1910. Tudi v Avstro-Ogrski je razvojni razkorak ležal med razvitim zahodom in severom na eni strani in manj razvitim vzhodom in jugom na drugi strani. Najbolj očitno je ta razkorak prišel do izraza pri odnosu med avstrijsko in ogrsko polovico monarhije. Leta 1910 je ogrski bruto domači proizvod na prebivalca dosegal le tri četrtine avstrijskega in leta 1870 celo komaj tri petine.

Velike regionalne razlike so obstajale tudi znotraj avstrijske in ogrske polovice monarhije. Spodnja Avstrija je bila daleč najbolj razviti del habsburške monarhije. Za to je bil v prvi vrsti zaslužen Dunaj, ki ni bil le politična prestolnica, temveč tudi veliko industrijsko in finančno središče monarhije. Daleč nad avstroogrskim povprečjem so bile še češke dežele (Češka, Moravska in Šlezija), nekoliko so zaostajale ostale alpske dežele (Tirolska, Vorarlberg, Salzburgska,⁴ Zgornja Avstrija, Koroška in Štajerska). Češke in alpske dežele so bile glede razvitosti na enaki ravni kot Zahodna Evropa. Na ozemlju sedanje Avstrije je bil bruto domači proizvod na prebivalca primerljiv z nemškim in francoskim.⁵ Vendar se je proti jugu razvojna raven vse bolj manjšala. Za nadpovprečni položaj Primorske (Goriška in Gradiščanska, Trst in Istra) je bil odgovoren gospodarsko in finančno močan Trst in ne njegovo revnejše zaledje. Bruto domači proizvod na prebivalca je na ozemlju sedanje Slovenije dosegal komaj dobrih 90% avstroogrškega.⁶ Toda proti jugu je ležala gospodarsko še veliko bolj nerazvita Dalmacija. Vendar so bile še bolj očitne razlike med vzhodom in zahodom. Največja in najštevilnejša avstrijska dežela Galicija je bila na samem repu gospodarske razvitosti, nič bolje se ni odrezala Bukovina. V tem oziru je bil avstrijski vzhod v podobnem, če ne celo malo slabšem položaju kot Rusija.⁷

Podobno kot v Avstriji je bilo tudi na Ogrskem. Gospodarska moč je bila tu še bolj kot v Avstriji osredotočena v prestolnici. Gospodarsko bolj razvita območja so se razprostirala na zahodu in severu, se pravi na področju današnje zahodne in severne Madžarske in Slovaške. Gospodarski razvoj je pojemal proti vzhodu in predvsem proti jugu, kjer so bile hrvaške dežele najrevnejši del ogrske polovice monar-

³ Crafts, N. F. R.: *Gross National Product in Europe*, o.c., str. 389, 394-395.

⁴ Po drugih izračunih naj bi bili Goodovi podatki o bruto domačem proizvodu na Salzburškem in Tirolskem iz *Tabele 2* nekoliko izkrivljeno pretirani in sta bili torej ti dve deželi razvojno primerljivi z ostalimi alpskimi deželami. Glej: Roman Sandgruber: *Ökonomie und Politik. Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Wien 1995, str. 312, 564, op. 221.

⁵ Maddison: *The World Economy*, o.c., str. 177, 185. David F. Good: *Der wirtschaftliche Aufstieg des Habsburgerreiches 1750-1914*. Wien 1986, str. 211.

⁶ David F. Good: *The Economic Lag of Central and Eastern Europe: Income Estimates for the Habsburg Successor States, 1870-1910*. V: *Journal of Economic History*, 1994, št. 4, str. 877, 879.

⁷ Good: *The Economic Lag of Central and Eastern Europe*, o.c., str. 886.

hije. Podobno nerazvita je bila tudi Bosna in Hercegovina, ki pa je vseeno prekašala Srbijo.⁸

Tako velike regionalne razlike znotraj Avstro-Ogrske niso bile nič nenavadnega. Zlasti v ozemeljsko velikih državah, kjer je bil gospodarski razvoj osredotočen le v nekaterih pokrajinah, so bile regionalne razlike nekaj samo po sebi razumljivega. Regionalne razlike so bile sicer v Avstro-Ogrski večje kot v Nemčiji, vendar manjše kot v Italiji in na Švedskem. Podobno so bile v Združenih državah Amerike južne države v primerjavi s severnimi prav tako manj razvite kot v Avstro-Ogrski vzhodne dežele v primerjavi z zahodnimi.⁹

Tabela 2: Indeks bruto domačega proizvoda (GDP) na prebivalca po deželah Avstro-Ogrske leta 1860 in 1913 (Avstro-Ogrska = 100)

	1870	1910	letna rast v %
Češka	146	141	1,55
Moravska	123	117	1,50
Šlezija	134	135	1,58
Spodnja Avstrija	215	188	1,34
Zgornja Avstrija	111	102	1,41
Salzburška	123	126	1,70
Tirolska/Vorarlberg	104	118	1,95
Koroška	100	104	1,64
Štajerska	98	99	1,62
Kranjska	76	79	1,61
Primorska	116	121	1,64
Dalmacija	54	51	1,40
Galicija	61	58	1,52
Bukovina	64	61	1,54
Avstrija (Cislajtanija)	118	111	1,48
Ogrska (Translajtanija)	70	83	2,00
Donava-Tisa (Budimpešta)	100	124	2,13
desna obala Donave	69	83	2,07
leva obala Donave	79	85	1,83
desna obala Tise	75	85	1,98
Tisa-Maros	64	73	1,92
leva obala Tise	63	69	1,87
Transilvanija	57	67	1,92
Hrvaška	49	57	1,84
Avstro-Ogrska	100	100	1,63

Vir: David F. Good: The Economic Lag of Central and Eastern Europe: Inco-

⁸ Michael Palaret: The Balkan economies, o.c., str. 232-234.

⁹ David F. Good: Der wirtschaftliche Aufstieg des Habsburgerreiches, o.c., str. 213-215. David F. Good: Uneven Development in the Nineteenth Century: A Comparison of the Habsburg Empire and the United States. V: Journal of Economic History, 1986, št. 1, str. 139-141. Giovanni Federico in Gianni Toniolo: Italy. V: Richard Sylla in Gianni Toniolo (ur.): Patterns of European Industrialization. The nineteenth century. London 1991, str. 198-202.

me Estimates for the Habsburg Successor States, 1870-1910. V: *Journal of Economic History*, 1994, št. 4, str. 877.

Glavni razlog za nastanek velikih razvojnih razlik je bila različna raven industrializacije in modernizacije v posameznih državah in pokrajinah. Proizvodnja blaga na prebivalca je bila največja v industrijsko razvitih državah Zahodne Evrope in Skandinavije in najmanjša na Balkanu, v Rusiji in Južni Evropi. Avstro-Ogrska je tudi v tem primeru zasedala vmesni položaj med bolj industrializiranim zahodom in severom in manj industrializiranim jugom in vzhodom.¹⁰ Ker ta prikaz proizvodnje blaga zajema tako industrijo kot obrtništvo in izključuje nekatere pomembne gospodarske dejavnosti (npr. kmetijstvo, rudarstvo in gradbeništvo), z njim ne moremo v zadovoljivi meri zajeti stopnje industrializacije v posameznih državah. To pomanjkljivost lahko zapolnimo s prikazom nekaterih ključnih industrijskih vej.¹¹

V obravnavanem obdobju je bil premog poglavitni energetski vir v industrijskih državah. Zato lahko s porabo premoga na prebivalca dobro določimo raven razvoja v industriji in transportu. Pred prvo svetovno vojno je imela največjo porabo prav ekonomsko najbolj razvita Velika Britanija. Sledile so ji Belgija, Nemčija in Francija. Na primerljivi ravni s Francijo so bile Nizozemska, Danska in na posled Švedska, čeprav so morale uvažati skoraj ves premog. Le nekoliko slabše se je odrezala Avstro-Ogrska. Podobno so v bolj razviti Avstriji porabili več premoga kot v manj razviti Ogrski. Precej nižjo porabo premoga so imeli v manj razviti Španiji, Italiji in nazadnje Rusiji.¹²

Industrijska revolucija je potekala še v znamenju proizvodnje železa, jekla in bombažnega blaga. Tudi v tem primeru so v bolj razvitih državah na prebivalca praviloma proizvajali in trošili več tega blaga kot v manj razvitih. V desetletju pred prvo svetovno vojno so v proizvodnji železa in jekla na prebivalca zopet prednjačili v Belgiji, Veliki Britaniji, Nemčiji, Švedski in Franciji. Avstro-Ogrska se je sicer odrezala slabše, vendar vseeno precej bolje kot Rusija. V zahodni Evropi so porabili tudi največ bombaža na prebivalca. Veliki Britaniji in Belgiji je tako sledila Švica, Nemčija, Francija in Nizozemska. Bolje kot Avstro-Ogrska sta se odrezali celo Italija in Španija in slabše zopet Rusija.¹³ Podobne vzorce industrijskega razvoja lahko opazimo znotraj Avstro-Ogrske. Na Ogrskem je bila leta 1913 proizvodnja surovega železa na prebivalca enkrat manjša kot v Avstriji.¹⁴ V Avstriji je

¹⁰ Bairoch: *International Industrialization Levels from 1750 to 1980*. V: *Journal of Economic History*, 1982, št. 2, str. 284-287, 330.

¹¹ Wolfram Fischer: *Wirtschaft und Gesellschaft Europas 1850-1914*. V: Wolfram Fischer (ur.): *Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum ersten Weltkrieg*. Stuttgart 1985, str. 148.

¹² Rondo Cameron: *A New View of European Industrialization*. V: *Economic History Review*, 1985, št. 1, str. 14-19. Nachum T. Gross: *Economic Growth and the Consumption of Coal in Austria and Hungary 1831-1913*. V: *Journal of Economic History*, 1971, št. 4, str. 898-916.

¹³ Fischer: *Wirtschaft und Gesellschaft Europas*, o.c., str. 14, 150-154. Gross, Nachum T.: *Die Stellung der Habsburgermonarchie in der Weltwirtschaft*. V: Adam Wandruszka in Peter Urbanitsch (ur.): *Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Die Wirtschaftliche Entwicklung*. Wien 1973, str. 25-27. Nachum T. Gross: *Austria-Hungary in the World Economy*. V: John Komlos (ur.): *Economic Development in the Habsburg Monarchy in the Nineteenth Century*. New York 1983, str. 36-39. György Ránki: *On the Economic Development of the Habsburg Monarchy*. V: Paul Bairoch in Lévy-Leboyer (ur.): *Disparities in Economic Development since the Industrial Revolution*. London 1985, str. 167-169.

¹⁴ Iván T. Berend in Györg Ránki: *Ungarns wirtschaftliche Entwicklung 1849-1918*. V: Wandruszka, Adam in Urbanitsch, Peter (ur.): *Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Die Wirtschaftliche*

bila proizvodnja najbolj razvita v bogatejših čeških in alpskih deželah.¹⁵

Seveda stopnje industrializacije v Avstro-Ogrski ne moremo meriti samo na podlagi nekaterih ključnih industrijskih panog, saj je bila gospodarska struktura obeh polovic monarhije močno različna. Zato pridejo zelo prav še ocene o skupni industrijski proizvodnji. V letih 1911/13 naj bi bil ogrski delež v industriji in rudarstvu samo 24,1%, čeprav je na Ogrskem živelo 42% prebivalstva. Na prebivalca Ogrske je tako prišlo komaj 43% vrednosti industrijske in rudarske proizvodnje na prebivalca Avstrije, čeprav je ogrski neto družbeni proizvod na prebivalca dosegal dobre tri četrtine avstrijskega. Razliko je Ogrska nadoknadila s pomočjo kmetijstva.¹⁶ Znotraj Avstrije je bila industrijska proizvodnja prav tako neenakomerno porazdeljena. Leta 1841 je na češke dežele odpadlo 47% industrijske proizvodnje, na alpske in slovenske dežele 43% in na Galicijo in Dalmacijo komaj 10%.¹⁷ Do prve svetovne vojne se je to razmerje spremenilo le v toliko, da je na češke dežele odpadlo 56% industrijske proizvodnje, na alpske in slovenske dežele 30% in na Galicijo, Bukovino in Dalmacijo manj kot 14%, čeprav je v teh zadnjih živelo več kot 40% prebivalstva.¹⁸

Med industrializacijo se je nujno manjšal pomen agrarnega sektorja. To se je najbolj jasno odražalo v padajočem deležu agrarnega prebivalstva. V letih pred prvo svetovno vojno je v Veliki Britaniji že padel pod 10%, v Belgiji, Švici in na Nizozemskem se je gibal med 20 in 30%, v Nemčiji, na Danskem, v Franciji, na Norveškem in Švedskem med 30 in 50%. V Avstro-Ogrski je živelo 56 % agrarnega prebivalstva, kar je bilo primerljivo z Italijo in precej manj kot v Rusiji in na Balkanu. V Avstriji je bilo leta 1910 samo 48% agrarnega prebivalstva in v manj razviti Ogrski 64%. V Spodnji Avstriji z Dunajem ga je bilo komaj 18%, med 30 in 40% ga je bilo v čeških deželah, med 40 in dobrih 50% v alpskih deželah. Na Kranjskem ga je bilo 62%, na Primorskem s Trstom komaj 46%. S 71-73% sta se zopet najslabše odrezali Galicija in Bukovina. Na samem repu Avstro-Ogrske je s 82% stala Dalmacija, od katere se je slabše odrezala le še Bosna in Hercegovina. Podobno je bil tudi na Ogrskem delež agrarnega prebivalstva najmanjši v osrednji pokrajini z Budimpešto in se je nato v grobem manjšal od zahoda proti vzhodu in od severa proti jugu.¹⁹

Entwicklung. Wien 1973, str. 506-507. Iván T. Berend in Györg Ránki: Hungary. A Century of Economic Development. Newton Abbot in New York 1974, str. 57.

¹⁵ Herbert Matis in Karl Bachinger: Österreichs industrielle Entwicklung. V: Adam Wandruszka in Peter Urbanitsch (ur.): Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Die Wirtschaftliche Entwicklung. Wien 1973, str. 225-226.

¹⁶ Péter Hanák: Die Stellung Ungarns in der Monarchie. V: Friedrich Engel-Janosi in Helmut Rumpler (ur.): Probleme der Franzisko-Josephinischen Zeit 1848-1916. München 1967, str. 84. Péter Hanák: Hungary in the Austro-Hungarian Monarchy. V: Austrian History Yearbook, 1967, št. 1, str. 271. Péter Hanák: Ungarn in der Donaumonarchie. Probleme der bürgerlichen Umgestaltung eines Vielvölkerstaates. Wien in München in Budapest 1984, str. 251. John Komlos: Economic Growth and Industrialization in Hungary 1830-1913. V: Journal of European Economic History, 1981, št. 1, str. 39-41.

¹⁷ Nachum T. Gross: An Estimate of Industrial Product in Austria in 1841. V: Journal of Economic History, 1968, št. 1, str. 86-87.

¹⁸ Cameron: A New View of European Industrialization, o.c., str. 15-16. William Ashwort: Typologies and Evidence: Has Nineteenth-Century Europe a Guide to Economic Growth? V: Economic History Review, 1977, št. 1, str. 147.

¹⁹ Fischer: Wirtschaft und Gesellschaft Europas, o.c., str. 125-129. Helczmanovszki, Heimold: Die Bevölkerung Österreich-Ungarns. V: Geschichte und Ergebnisse der zentralen amtlichen Statistik in Österreich 1829-1979. Tabellenanhang. Wien 1979, str. 17. Herbert Matis: Österreichs Wirtschaft

Med evropskimi državami niso bile samo velike razvojne razlike, temveč se je tekom 19. stoletja prepad med razvitimi in manj razvitimi samo še povečeval. Sicer so tudi že pred industrijsko revolucijo obstajale razlike med bogatimi in revnimi deželami, vendar te niso bile pretirano velike. Z industrijsko revolucijo se je nato začela hitro povečevati gospodarska rast v državah, kjer je industrializacija hitro napredovala. Nasprotno so države, kjer z industrializacijo še niso začeli, praktično ostajale na bolj ali manj nizki razvojni ravni. Že v zadnjih desetletjih 18. stoletja se je prva začela industrializirati Velika Britanija. Na celine ji je najprej sledila Belgija, nato Francija in naposled še Nemčija in ostale majhne industrijske države. Zato so se v okviru Zahodne Evrope razvojne razlike najprej povečevale, z razširitvijo industrializacije pa so se po letu 1860 začele zmanjševati.²⁰

Pri tem moramo na industrializacijo gledati kot na zelo dolgotrajen proces, ki je šele postopoma povsem moderniziral gospodarsko in družbeno podobo države. Med prvimi pojavi moderne industrijske proizvodnje in resničnim nastopom industrializacije na vsedržavni ravni je lahko minilo več desetletij, ko celotna gospodarska rast še ni pretirano odstopala od rasti v predindustrijskem času.²¹ Vendar so se pri tem industrijsko veliko hitreje razvijale prav tiste pokrajine, kjer je industrializacija nastopila najprej. Zgodnje industrijske pokrajine se niso samo modernizirale veliko hitreje kot neindustrijske pokrajine, temveč so se lahko celo razvijale na račun pokrajin, kjer so prevladovali zastareli načini proizvodnje.²²

Poleg tega industrializacija ni zajela držav v celoti, temveč je bila najprej osredotočena le na nekaj majhnih enklav, ki so se nato postopoma lahko širile, ali životarile, ali pa zamrle. Ob uspešnem razvoju so se te industrijske enklave postopoma lahko povezale z drugimi centri razvoja v večje industrijske pokrajine. Sčasoma so tako iz majhnih točk razvoja nastali širši industrijski bazeni ali pa manjši industrijski centri. Velike industrijske pokrajine so se lahko raztezale daleč čez državne meje. Gospodarski in družbeni razvoj v Angliji, Belgiji, severni Franciji, Porurju, Porenju, Švici in Piemontu je potekal po veliko bolj podobnih vzorcih kot pa znotraj posameznih držav.²³ Zato lahko industrializacijo in modernizacijo v habsburški monarhiji pravilno razumemo samo v luči dogajanj v posameznih delih monarhije, čeprav pri tem ne smemo pozabiti na zapletene odnose med razvitimi in manj razvitimi deli monarhije.²⁴

Na celine industrializacija ni potekala po vzorcih industrijske revolucije v Angliji. Seveda je prenos moderne angleške industrijske tehnologije in prihod angleških poslovnežev v izdatni meri prispeval k širjenju industrije, vendar je do takšnega prenosa tehnologije lahko prišlo samo v okolju, kjer so obstajali ugodni

1848-1913. Konjunkturelle Dynamik und gesellschaftlicher Wandel im Zeitalter Franz Josephs I. Berlin 1972, str. 389. Ernst Bruckmüller: Sozialgeschichte Österreichs. Wien 1985, str. 374-376.

²⁰ Paul Bairoch: The Main Trends in National Economic Disparities since the Industrial Revolution. V: Paul Bairoch in Lévy-Leboyer (ur.): Disparities in Economic Development since the Industrial Revolution. London 1985, str. 3-14.

²¹ Cameron: A New View of European Industrialization, o.c., str. 1-9.

²² Maxine Berg in Pat Hudson: Rehabilitating the Industrial Revolution. V: Economic History Review, 1992, št. 1, str. 24-50.

²³ Ashwort: Typologies and Evidence, o.c., str. 152-153. Sidney Pollard: Industrialization and the European Economy. V: Economic History Review, 1973, št. 4, str. 636-639.

²⁴ David F. Good: Austria-Hungary. V: Richard Sylla in Gianni Toniolo (ur.): Patterns of European Industrialization. The nineteenth century. London in New York 1991, str. 220-221, 234-235.

gospodarski in družbeni pogoji. Zato je bila predindustrijska stopnja razvoja ključni pogoj za uspešen nastop industrializacije. V različnih družbenih in gospodarskih okolišjih so bili različni tudi odzivi na izzive industrializacije.²⁵

V čeških deželah, v Spodnji in delno še v Zgornji Avstriji so se že v desetletjih pred koncem 18. stoletja oblikovala dejavna protoindustrijska središča z razvejano založniško in manufakturno dejavnostjo. Na Štajerskem, Koroškem in delno še na Kranjskem je bilo razvito predvsem fužinarstvo. Nasprotno je v vzhodnih deželah prevladovala agrarna dejavnost. Zato so te dežele na zahod izvažale večinoma agrarne pridelke in iz zahoda uvažale večinoma končne izdelke. Zahodne dežele so bile bolj urbanizirane in so imele višji dohodek na prebivalca. Vendar so bile dohodkovne razlike v primerjavi z letom 1910 še zelo majhne.²⁶

Kljub oblikovanju nekaterih protoindustrijskih centrov pogoji za uspešen začetek industrializacije niso bili zelo ugodni. Neugodna geografska lega je preprečevala večjo gospodarsko integracijo. Zaradi majhne kupne moči je bilo šibko tudi povpraševanje po blagu splošne potrošnje. Ker sta bila trgovina na velike razdalje in založniški sistem preslabo razvita, je bila šibka tudi skupina domačih podjetnikov, ki je bila pripravljena investirati v moderno industrijsko proizvodnjo. Zato je bila toliko pomembnejša aktivna vloga tujih podjetnikov.²⁷

Prve začetke moderne industrije lahko v čeških in alpskih deželah zasledimo že pred koncem 18. stoletja. Vendar je pod vplivom industrializacije nepretrgana moderna gospodarska rast nastopila šele v drugi polovici 20. let 19. stoletja.²⁸ Industrijska proizvodnja je nato praviloma samo še naraščala. Seveda je bilo tudi avstrijsko gospodarstvo podvrženo konjunktornim ciklom. V "dobi ustanavljanj" (1867-1873) je npr. hitro naraščalo. Vendar so bila takšna obdobja hitre gospodarske rasti prekratka, da bi lahko imela večji vpliv na dolgoročno gospodarsko rast. Obratno so se tudi med "veliko depresijo" (1873-1896) dogajale precejšnje gospodarske, družbene in politične spremembe, vendar se dolgoročno gledano gospodarska rast ni zmanjšala. V razmerju z drugimi evropskimi državami industrijska rast ni bila majhna in je bila celo primerljiva z nemško.²⁹

²⁵ P. K. O'Brien: Do We Have a Typology for the Study of European Industrialization in the XIXth Century? V: *Journal of European Economic History*, 1986, št. 2, str. 292-295.

²⁶ Good: *Der wirtschaftliche Aufstieg des Habsburgerreiches*, o.c., str. 22-30. Roman Sandgruber: *Die Anfänge der Konsumgesellschaft. Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard und Alltagskultur in Österreich im 18. und 19. Jahrhundert*. München 1982, str. 107-110.

²⁷ Herbert Matis: *Die Habsburgermonarchie (Cisleithanien) 1848-1918*. V: Herbert Matis in Karl Bachinger in Hildegard Hemetsberger-Koller (ur.): *Grundriss der österreichischen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte von 1848 bis zur Gegenwart*. Wien 1989, str. 25.

²⁸ Komlos, John: *Die Habsburgermonarchie als Zollunion. Die wirtschaftsentwicklung Österreich-Ungarns im 19. Jahrhundert*. Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1986, str. 64-76. Matis, Herbert: *Grundzüge der österreichischen Wirtschaftsentwicklung 1848-1914*. V: Helmut Rumpler (ur.): *Innere Staatsbildung und gesellschaftliche Modernisierung in Österreich und Deutschland 1867/71 bis 1914*. Wien in München 1991, str. 109-113. Richard Rudolph: *The Pattern of Austrian Industrial Growth from the Eighteenth to the Early Nineteenth Century*. V: *Austrian History Yearbook*, 1975, str. 3-43.

²⁹ Richard Rudolph: *Quantitative Aspekte der Industrialisierung in Cisleithanien 1848-1914*. V: Adam Wandruszka in Peter Urbanitsch (ur.): *Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Die Wirtschaftliche Entwicklung*. Wien 1973, str. 233-245. Hans Rosenberg: *Grosse Depression und Bismarckzeit. Wirtschaftsablauf, Gesellschaft und Politik in Mitteleuropa*. Berlin 1967. David F. Good: *Stagnation and "Take-Off" in Austria, 1873-1913*. V: *Economic History Review*, 1974, št 1, str. 72-87. David F. Good: *The Great Depression and Austrian Growth after 1873*. V: *Economic History Review*, 1978, št. 2, str. 290-294. John Komlos: *Is the Depression in Austria after 1873 a "Myth"?* V: *Economic History Review*, 1978, št. 2, str. 287-289. Markus Cerman: *Von der Proto-Industrialisierung zur*

Industrializacija je bila najprej omejena le na nekatera področja. Vedno bolj uspešno so se industrializirale češke dežele, kjer so se razvila pomembna območja tekstilne in težke industrije. Velik pomen je imela še živilska industrija, zlasti sladkorna. Alpske dežele so se industrijsko razvijale nekoliko počasneje. Industrija je bila tukaj v glavnem osredotočena v dunajskem bazenu. Na račun koncentracije železarske proizvodnje se je krepilo železarstvo na Zgornjem Štajerskem. Pomembno tekstilno središče je nastalo v Vorarlbergu. Posamezni manjši ali večji industrijski obrati so nastali še v nekaterih drugih krajih monarhije, tudi na Slovenskem.³⁰ Vendar se pri tem niso oblikovala močnejša industrijska območja.³¹

Zaradi industrializacije le manjših delov habsburške monarhije je ta med leti 1820 in 1870 gospodarsko zaostajala za zahodnimi sosedi. Ko je po letu 1870 val industrializacije zajel tudi vzhodne pokrajine, je habsburška monarhija začela beležiti občutnejšo rast. Kot je razvidno iz *Tabele 2* se je v letih 1870-1910 bruto družbeni proizvod na prebivalca letno vzpenjal za 1,63%. To je bilo precej več kot v bolj razvitih državah Zahodne Evrope. V Veliki Britaniji in Belgiji je rasel komaj za dober odstotek na leto. Avstro-Ogrska rast bruto družbenega proizvoda na prebivalca naj bi bila za malenkost celo boljše kot v uspešnih skandinavskih državah in povsem enaka kot v Nemčiji, ki je veljala za resnično zgodbo o uspehu. Znotraj kroga razvitih držav so se manj razvite države razvijale hitreje kot bolj razvite. S tem so se manjšale razlike med zgodaj in kasneje industrializiranimi državami. Nasprotno so relativno še naprej zaostajale države južne in vzhodne Evrope. Tu je bila industrializacija prešibka, da bi lahko omogočila hitrejši gospodarski vzpon držav kot celote.³²

Vendar to še ne pomeni, da so bile prav vse manj razvite države obsojene na nižjo gospodarsko rast kot razvite države. Skandinavskim državam in tudi državam Srednje Evrope se je s pomočjo visoke gospodarske rasti uspelo prebiti v sam vrh razvitih držav. Podobno so tudi nekateri manj razviti deli Avstro-Ogrske v tem času beležili hitrejšo gospodarsko rast kot bolj razviti. Zato so se razvojne razlike znotraj monarhije postopoma manjšale.³³ Bruto družbeni proizvod na prebivalca v manj razviti Ogrski naj bi se tako letno povečeval za cela 2% in v Avstriji za 1,48%. Sicer je res, da statistični podatki za 19. stoletje niso povsem zanesljivi in je tudi David F. Good v predhodnih študijah za Ogrsko predvideval nižjo gospodarsko rast,³⁴ vendar se hkrati večina ekonomskih zgodovinarjev strinja, da je po

Industrialisierung? Kontinuitäten in der industriellen Entwicklung der Habsburgermonarchie. V: Jan Hájek in Jaroslav Láník (ur.): *Hospodářské dějiny. Economic History*. Praha 1995, str. 319-332.

³⁰ Jože Šorn: *Začetki industrije na Slovenskem*. Maribor: Založba Obzorja, 1984, str. 198-253.

³¹ Arnošt Klíma: *Industrial Growth and Entrepreneurship in the Early Stages of Industrialization in the Czech Lands*. V: John Komlos (ur.): *Economic Development in the Habsburg Monarchy in the Nineteenth Century*. New York 1983, str. 81-89. Arnošt Klíma: *The Beginning of the Machine-Building Industry in the Czech Lands in the First Half of the 19th Century*. V: *Journal of European Economic History*, 1975, št. 1, str. 49-78. Ferdinand Tremel: *Wirtschafts- und Sozialgeschichte Österreichs*. Wien: Franz Deuticke, 1969, str. 285-297. Herbert Matis in Karl Bachinger: *Österreichs industrielle Entwicklung, o.c.*, str. 105-232.

³² Maddison: *The World Economy, o.c.*, str. 184-187. Angus Maddison: *The World Economy in the 20th Century*. Paris 1989, str. 19, 35-36, 111-119, 124-126. Angus Maddison: *Dynamic Forces in Capitalist Development. A Long-Run Comparative View*. Oxford 1991, str. 6-7, 49-50, 195-222. Herbert Matis: *Das Industriesystem. Wirtschaftswachstum und sozialer Wandel im 19. Jahrhundert*. Wien 1988, str. 232-242.

³³ Good: *The Economic Lag of Central and Eastern Europe, o.c.*, str. 869-891.

³⁴ David F. Good: *Ökonomische Ungleichheit im Vielvölkerstaat. Zur Rolle der Metropole Wien*. V: Jürgen Nautz in Richard Vahrenkamp (ur.): *Die Wiener Jahrhundertwende, Einflüsse, Umwelt*.

letu 1870 Ogrska gospodarsko začela dohitevati Avstrijo.

Iz *Tabele 2* je še razvidno, da so glede na gospodarsko rast tudi znotraj obeh polovic monarhije obstajale velike razlike. Daleč najhitreje je raslo gospodarstvo na osrednjem Ogrskem, se pravi v Budimpešti.³⁵ Zelo hitro je napredovala tudi sedanja zahodna Madžarska in nekoliko počasneje severna in vzhodna Madžarska in vzhodna Slovaška in celo zaostala Transilvanija. Glede na avstroogrsko povprečje se je kar dobro odrezala tudi Hrvaška, čeprav je bila na repu ogrskega razvoja. V skladu s centralistično ogrsko politiko in naravnim gospodarskim razvojem je bila gospodarska rast najbolj skoncentrirana v osrednjih madžarskih pokrajinah.³⁶ Revnejše obrobne pokrajine so sicer tudi beležile izjemno hitro gospodarsko rast, vendar vseeno manjšo kot je bilo ogrsko povprečje. Nasprotno se je v Cislajtaniji najslabše odrezala prav najbogatejša Spodnja Avstrija z Dunajem kot glavnim mestom monarhije. To je bila verjetno posledica precej bolj uravnovešenega regionalnega razvoja pod vplivom regionalno nacionalnih teženj. Z izjemo Zgornje Avstrije, kjer je zgodnja industrializacija začela hitro pojmati, so ostale alpske in tudi slovenske dežele napredovale relativno hitro. Tudi visoko industrializirane češke dežele so se odrezale dokaj dobro. Regionalne razlike med temi deželami so bile tako vedno manjše. Toda najbolj zaostalim delom Cislajtanije zaostanka ni uspelo nadoknadi. Najslabše se je odrezala najrevnejša Dalmacija, ki je relativno vedno bolj zaostajala. Le nekoliko bolje sta se odrezali Galicija in Bukovina.

Glavni razlog za tako slab uspeh Galicije je bila njena prepozna industrializacija, ki se je začela šele na prehodu v 20. stoletje. Poleg tega je bila ta industrializacija še zelo šibka in je v glavnem potekala na področju proizvodnje žganja, premogovništva in predvsem naftne industrije.³⁷ Podobno so tudi v Dalmaciji prva večja moderna industrijska podjetja začela nastajati šele na začetku 20. stoletja. Prej so obstajala samo majhna podjetja za predelavo rib in proizvodnjo alkoholnih pijač.³⁸

Zakaj so se začele te dežele v primerjavi z Ogrsko tako pozno industrializirati? V zaostalih agrarnih deželah je do moderne gospodarske rasti lahko prišlo samo na podlagi vedno večje komercializacije gospodarstva, predvsem kmetijstva in z njim povezanimi dejavnostmi. Ker je bilo domače povpraševanje premajhno za večanje ponudbe, je povpraševanje v glavnem prišlo iz razvitejših tržišč znotraj ali zunaj države. V manj razvitih deželah je bila tako zunanja trgovina ena od gonilnih razvojnih sil.³⁹

Zunanja trgovina se je lahko uspešno razvijala samo na podlagi modernih komunikacijskih sredstev. Tako se je tudi Ogrsko gospodarstvo šele potem lahko

Wirkungen. Wien 1996, str. 725-726, 744-745. Good: Austria-Hungary, o.c., str. 228-229.

³⁵ Franz Baltzarek: Die sozio-ökonomischen Bedingungen und Auswirkungen der Industrialisierung im pannonischen Raum zwischen 1873 und 1929. V: Österreichische Osthefte, 1982, št. 3, str. 301-303.

³⁶ László Katus: Über die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Grundlagen der Nationalitätenfrage in Ungarn vor dem Ersten Weltkrieg. V: Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1900-1918. Budapest 1966, str. 156-170.

³⁷ Good: Der wirtschaftliche Aufstieg des Habsburgerreiches, o.c., str. 130-132. Orest Subtelny: Ukraine. Toronto 2000, str. 312-313. Hans Chmelar: Höhepunkte der österreichischen Auswanderung. Die Auswanderung aus den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern in den Jahren 1905-1914. Wien 1974, str. 99-100.

³⁸ Igor Karaman: Industrializacija gradanske Hrvatske (1800-1941). Zagreb 1991, str. 200.

³⁹ John R. Hanson: Third World Incomes before World War I: Further Evidence. V: Explorations in Economic History, 1991, št. 3, str. 367-379.

začelo hitreje razvijati, ko so bili ustvarjeni prvi pogoji za pospešeno integracijo z razvitejšimi trgi znotraj in zunaj habsburške monarhije. Na začetku 19. stoletja je bil transportni sistem še povsem nerazvit in Ogrska je bila praktično nepovezana z razvitim zahodnim trgom. Zato so bile tudi cene agrarnih proizvodov na Ogrskem veliko nižje kot na svetovnem tržišču. Večji pomen je imel le rečni promet. Vendar rečni sistem ni imel primernega izhoda na morje in s tem na svetovni trg. Toliko pomembnejša je bila rečna povezava z osrednjimi avstrijskimi industrijskimi deželami. Ko so se te dežele začele industrializirati, se je povečalo povpraševanje po ogrskih pridelkih, predvsem žitu in volni. Zato je od 30. let 19. stoletja agrarna proizvodnja na Ogrskem hitro naraščala. V tem času se je z uvedbo parnikov izboljšal rečni promet. Vendar to ni bilo dovolj. Šele izgradnja železniškega omrežja je ogrske proizvajalce učinkovito povezala z zunanjim trgom. V 50. in 60. letih 19. stoletja je bilo tako kot na zahodu monarhije že zgrajeno osnovno železniško omrežje. V naslednjih desetletjih se je železniško omrežje hitro širilo in do prve svetovne vojne so bili tako razviti kot manj razviti deli habsburške monarhije relativno dobro integrirani.⁴⁰

Prometna povezava z razvitejšimi zahodnimi trgi in hitro naraščanje izvoza je na Ogrskem pripeljalo do hitrejšega razmaha industrije. Industrializacija se je začela v živilsko predelovalni industriji, na prvem mestu v mlinarstvu. Budimpešta je postala eden največjih svetovnih mlinarskih centrov. Vzporedno z razvojem modernega transporta se je razvijalo premogovništvo, železarstvo in strojna industrija. Postopoma so nastale še druge industrijske dejavnosti. Zaradi premočne češke konkurence je bila tekstilna industrija relativno slabo razvita.⁴¹ Hiter razvoj industrije se je odražal tudi v izvozu. Sicer je Ogrska še pred prvo svetovno vojno izvažala največ agrarnih pridelkov in surovin, vendar se je hkrati hitro večal delež predelanih živil, polizdelkov in izdelkov.⁴² Gospodarsko hitro rastoča Ogrska je bila glede na delež izvoza (v tujino in Avstrijo) v bruto domačem proizvodu ena od izvozno najbolj usmerjenih držav.⁴³

Izvoz žita in moke je bil torej odločilen za razvoj Ogrske. Podobno je tudi Dalmacija izvažala predvsem agrarne pridelke, na prvem mestu vino. Vendar za razliko od žita na osnovi vina ni bilo mogoče zgraditi moderne predelovalne industrije.⁴⁴ Poleg tega je bil izvoz vina podvržen velikim konjunktornim ciklom. Ko je naposled leta 1891 Avstro-Ogrska odprla svoj trg za uvoz cenejšega italijanskega vina in je vinograde začela uničevati bolezen trte, je Dalmacijo zajela huda ekonomska kriza.⁴⁵

⁴⁰ Komlos: *Die Habsburgermonarchie als Zollunion*, o.c., str. 40-63. László Katus: *Transport Revolution and Economic Growth in Hungary*. V: John Komlos (ur.): *Economic Development in the Habsburg Monarchy in the Nineteenth Century*. New York 1983, str. 183-204.

⁴¹ Komlos: *Die Habsburgermonarchie als Zollunion*, o.c., str. 89-99. Berend in Ránki: *Hungary*, o.c., str. 49-64.

⁴² Scott M. Eddie: *The Terms and Patterns of Hungarian Foreign Trade, 1882-1913*. V: *Journal of Economic History*, 1977, št. 2, str. 349.

⁴³ John R. Hanson: *Export Shares in the European Periphery and the Third World before World War I: Questionable Data, Facile Analogies*. V: *Explorations in Economic History*, 1986, št. 1, str. 85-99. Good: *Uneven Development in the Nineteenth Century*, o.c., str. 148.

⁴⁴ Iván T. Berend in Györg Ranki: *Foreign Trade and the Industrialization of the European Periphery in the XIXth Century*. V: *Journal of European Economic History*, 1980, št. 3, str. 552-553, 566-569.

⁴⁵ Igor Karaman: *Problemi ekonomskog razvitka hrvatskih zemalja u doba oblikovanja građansko-kapitalističkog društva do prvog svjetskog rata*. V: Mirjana Gross (ur.): *Društveni razvoj u Hrvatskoj*

Obratno je ogrske proizvajalce žita država zaščitila pred tujo konkurenco. Ko je v drugi polovici 70. let 19. stoletja na evropski trg začelo prihajati vse več ameriškega žita, je cena žita na svetovnem tržišču vse bolj padala. Večina kontinentalnih držav se je pred cenejšo konkurenco ščitila z uvedbo carin.⁴⁶ Ogrski izvozniki so tako trpeli zaradi nižanja cen in zapiranja izvoznih trgov, predvsem Nemčije. Vendar jim je izgubo zunanjih trgov uspelo nadomestiti na razvijajočem se avstrijskem trgu, kjer so bili ogrski pridelovalci zavarovani s carinsko zaščito. Obratno je bil tudi del avstrijske izvozne industrije deležen carinske zaščite in je tako našel hvaležno tržišče na Ogrskem. Glede na medsebojno gospodarsko kompatibilnost sta bili Avstrija in Ogrska trgovsko med seboj tesno povezani. Zato je carinska unija zelo ugodno vplivala na gospodarsko rast obeh polovic monarhije. Nasprotno je carinska zaščita sicer koristila delu gospodarstva, vendar je pri tem škodovala drugemu delu gospodarstva in potrošnikom. Gospodarstvu so zelo škodile tudi carinske vojne. Kljub temu pa carinska zaščita ni bila tako velika, da bi lahko preprečila vedno večjo integracijo Avstro-Ogrske s svetom.⁴⁷

K uspešnemu povezovanju Ogrske z zunanjimi trgi je precej prispevala tudi država. Od leta 1854 je železnice sicer gradil privatni kapital, vendar mu je avstrijska vlada zagotavljala zanesljiv dobiček. To politiko je leta 1867 prevzela nova ogrska vlada. Vendar je po krizi leta 1873 upadlo zanimanje privatnega kapitala za gradnjo železnic. Zato sta kmalu tako ogrska kot avstrijska vlada prevzeli gradnjo železnic v svoje roke. Ogrska vlada sicer ni vedno gradila samo ekonomsko donosnih prog. Vendar je pri tem vseeno bolj upoštevala interese domačega gospodarstva kot avstrijska vlada. Ta se je pri gradnji prog pogosto ozirala predvsem na politično-vojaške interese.⁴⁸

Tako je bilo tudi v Galiciji, ki je bila s svetom povezana že prav tako zgodaj kot Ogrska. V Galiciji železnica ni odprla trga izvozu, temveč predvsem uvozu. Tako je trpela še tista skromna industrija, ki je obstajala že prej. Zaostalo kmetijstvo je bilo glavni vzrok za gospodarski neuspeh Galicije. Agrarna prenaseljenost in razdrobljenost kmetijskih površin sta preprečevali večjo komercializacijo agrarnega gospodarstva. Prepoceni kmečka delovna sila je zavirala modernizacijo kmetijstva. Vladajoča veleposestniška elita ni bila pripravljena spreminjati obstoječega družbenega in gospodarskega položaja. Šele množično izseljevanje je na začetku 20. stoletja nekoliko omililo agrarno prenaseljenost in z denarnimi nakazili izseljencev povečalo domačo kupno moč.⁴⁹

(od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća). Zagreb 1981, str. 315-318.

⁴⁶ Kevin H. O'Rourke: The European Grain Invasion, 1870-1913. V: *Journal of Economic History*, 1997, št. 4, str. 775-801.

⁴⁷ Eddie: The Terms and Patterns of Hungarian Foreign Trade, o.c., str. 329-358. Berend in Ránki: Hungary, o.c., str. 665-68. Heinrich Benedikt: Die wirtschaftliche Entwicklung in der Franz-Joseph-Zeit. Wien 1958, str. 135-142, 163-165. Magnus Tessner: Der Außenhandel Österreich-Ungarns von 1867 bis 1913. Köln: Müller Botermann Verlag, 1989, str. 108-109.

⁴⁸ Karl Bachinger: Das Verkehrswesen. V: Wandruszka, Adam in Urbanitsch, Peter (ur.): Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Die Wirtschaftliche Entwicklung. Wien 1973, str. 278-306, 321-322. Berend in Ránki: Hungary, o.c., str. 34-39. Komlos: Die Habsburgermonarchie als Zollunion, o.c., str. 107-108.

⁴⁹ Subtelny: Ukraine 307-312. Krzysztof Dunin-Ławowicz: Die sozialen und politischen Bewegungen der polnischen Bauern in Galizien am Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts. V: Karlheinz Mack (ur.): Galizien um die Jahrhundertwende. Politische, Soziale und Kulturelle Ver-

Tesnejša prometna povezava s svetom torej ne koristi v povsem enaki meri prav vsaki deželi. Nekatere dežele se najprej preprosto niso bile sposobne odzvati na zahteve trga.⁵⁰ Vendar tudi delna prometna izolacija ni prispevala h gospodarski rasti. Ravno obratno. Preslabo razvite prometne povezave so bile eden od glavnih razlogov za gospodarsko zaostajanje Dalmacije. Za to je bila odgovorna prav politika ogrske vlade, ki je bila povsem podrejena koristim ogrskega gospodarstva. Ker je Ogrska vzpodbujala izvoz prek Reke, ni dogradila železniških povezav do avstrijske Dalmacije, ki je tako ostala odrezana od svojega naravnega zaledja. Gospodarsko odvisno Hrvaško je Ogrska prav tako podredila svojim prometnim interesom.⁵¹ Sicer se je Ogrska vmešavala tudi v gradnjo železniškega omrežja v Bosni in Hercegovini, vendar je deželni vladi vseeno uspelo zgraditi za balkanske razmere dobro železniško omrežje. Za razliko od ogrske in bosanske vlade pa je vlada v Srbiji dolgo časa v praksi zavirala gradnjo lokalnega železniškega omrežja.⁵²

Ogrska ni spodbujala industrializacije samo z gradnjo prometne infrastrukture, temveč tudi z direktnimi subvencijami, davčnimi olajšavami in brezobrestnimi posojili za nova podjetja. Vendar so bili vsi ti ukrepi premajhni, da bi lahko učinkovito prispevali k višji industrijski rasti.⁵³ Večji uspeh naj bi imela Kállayeva vlada v Bosni in Hercegovini.⁵⁴

Veliko bolj uspešna je bila ogrska vlada pri privabljanju tujega kapitala. Gospodarski razvoj manj razvitih dežel je bil v veliki meri odvisen prav od sprejema tehnologije in kapitala iz razvitih držav. Tako so tudi na Slovenskem ključna velika podjetja nastala ob podpori tujega kapitala.⁵⁵ Večji pritok tujega kapitala je oviralo predvsem dejstvo, da investitorji niso imeli zanesljivih informacij o ugodnih naložbah in učinkovitega nadzora nad poslovanjem tujih podjetij. Zato je bilo zelo malo direktnih investicij in so prevladovale portfeljske investicije.⁵⁶ Podobno je bilo tudi pri tujih naložbah na Ogrskem. Večina tujih investorjev je svoj denar nalagala v vrednostne papirje, ki so jih izdajale banke in država. Ti so nato tuji kapital neposredno nalagali v gospodarstvo. Vladi je na ta način uspelo financirati izgradnjo infrastrukture, ne da bi zvišala davke in posegla v premajhno vsoto domačega kapitala. Večina tujih naložb je prihajala iz Avstrije.⁵⁷

bindugen mit Österreich. Wien in München 1990, str. 51-53.

⁵⁰ P. K. O'Brien: *Transport & Economic Growth in Western Europe 1830-1914*. V: *Journal of European Economic History*, 1982 št. 2, str. 365-366.

⁵¹ Karaman: *Industrializacija građanske Hrvatske, o.c.*, str. 63-68.

⁵² Palaret: *The Balkan economies, o.c.*, str. 217-218, 227-228, 233, 327-330. Hauptmann, Ferdinand: *Die Österreichisch-Ungarische Herrschaft in Bosnien und der Hercegovina 1878-1918. Wirtschaftspolitik und Wirtschaftsentwicklung*. Graz: Institut für Geschichte der Universität Graz, 1983, str. 73-81.

⁵³ Komlos: *Die Habsburgermonarchie als Zollunion*, str. 100, 103-106.

⁵⁴ Palaret: *The Balkan economies, o.c.*, str. 217-238.

⁵⁵ Jože Šorn: *Karakteristični premiki v industrializaciji slovenskega prostora 1873-1929*. V: Ivan Kampuš in Dušan Plečaš (ur.): *Mednarodni kulturnopovijesni simpozij Mogsersdorf 1978*. Osijek 1982, str. 122-125.

⁵⁶ Michael D. Bordo, Barry Eichengreen in Douglas A. Irwin: *Is Globalization Today Really Different than Globalization a Hundred Years Ago?* National Bureau of Economic Research, Working Paper 7195, Cambridge, 1999, str. 32-36.

⁵⁷ Komlos: *Die Habsburgermonarchie als Zollunion*, str. 108-132.

V nasprotju z Ogrsko je ksenofobično in koruptno okolje v Srbiji odbijalo tuje naložbe. Država je povrh splošno denar upravljala za neproduktivne namene. Korupcija in ksenofobija sta bili sicer očitni tudi v Rusiji, vendar je njej kljub temu v letih pred prvo svetovno vojno uspelo privabiti veliko tujega kapitala. Za to je bila v prvi vrsti zaslužna konservativna fiskalna politika in zlata valuta, ki sta ustvarili videz stabilnosti na velikem ruskem trgu. Nasprotno je imela Srbija probleme s proračunskim deficitom in ji ni uspelo vpeljati stabilne zlate valute.⁵⁸

Ogrska je lahko tudi zato uspešno privabljala tuje naložbe, ker je bila Avstro-Ogrska monetarna unija, ki je po letu 1892 prešla na stabilno zlato valuto. Tesna integracija z razvitimi finančnimi trgi v Avstriji in Evropi je zelo koristila manj razviti Ogrski. Prav tako ji je koristila komunikacijska integracija s svetom, v prvi vrsti z Avstrijo v okviru carinske unije. Prosti pretok blaga, kapitala in ljudi je v Avstro-Ogrski manjšal regionalne razlike v cenah, obrestnih merah in plačah.⁵⁹ Podoben proces je potekal tudi v odnosu s tujino. Avstro-Ogrska je tako aktivno sodelovala v takratnem procesu globalizacije.

Tako kot danes so se tudi takrat lahko razvijale samo tiste manj razvite dežele, ki se jim je uspelo intenzivno vključiti v globalizacijo. Država je pri tem morala pomagati zgraditi učinkovito prometno in finančno infrastrukturo in zagotoviti stabilen fiskalni in denarni sistem. Seveda ni bila dovolj samo takšna gola vključitev v blagovne in finančne tokove. Država je prav tako morala primerno poskrbeti za šolstvo, zdravstvo, socialo in pravni red. Vse to pa seveda ni prav nič pomagalo, če se zaradi izzivov globalizacije hkrati ni hitro prilagodila tudi sama družba. V nadaljnjih raziskavah bomo zato morali upoštevati vse te raznolike elemente, če bomo hoteli povsem pravilno razumeti, zakaj so se različni deli Avstro-Ogrske različno hitro razvijali.

Andrej Pančur

THE ECONOMIC ROLE OF AUSTRO-HUNGARIAN MONARCHY IN THE EUROPEAN AREA IN THE CONTEXT OF MODERNISATION PROCESSES AND THE SITUATION OF INDIVIDUAL LANDS

S u m m a r y

In terms of economic development, the Austro-Hungarian Monarchy lied at the crossroads of the more developed western and northern parts of Europe and the less developed southern and eastern parts of Europe. This was also clearly reflected in the levels of development within the Austro-Hungarian Monarchy. The western, i.e. the Austrian part of the monarchy was more developed than the eastern, i.e. Hungarian part. Great disparities existed also within both parts of the monarchy. Lands

⁵⁸ Palaret: *The Balkan economies*, o.c., str. 330-339. Paul R. Gregory: *The role of state in promoting economic development: the Russian case and its general implications*. V: Richard Sylla in Gianni Toniolo (ur.): *Patterns of European Industrialization. The nineteenth century*. London 1991, str. 72-75. Holm Sundhussen: *Historische Statistik Serbiens 1834-1914*. München 1989, str. 368-369.

⁵⁹ David F. Good: *Financial Integration in Late Nineteenth-Century Austria*. V: *Journal of Economic History*, 1977, št. 4, str. 890-910. David F. Good: *Economic Union and Uneven Development in the Habsburg Monarchy*. V: John Komlos (ur.): *Economic Development in the Habsburg Monarchy in the Nineteenth Century*. New York: Columbia University Press, 1983, str. 69-77. Good: *Der wirtschaftliche Aufstieg des Habsburgerreiches*, o.c., str. 92-112. David F. Good: *Economic Integration and Regional Development in Austria-Hungary, 1867-1913*. V: Paul Bairoch in Lévy-Leboyer (ur.): *Disparities in Economic Development since the Industrial Revolution*. London 1985, str. 141-150.

situated in the western and northern parts were economically more developed whereas less developed lands extended east- and southward. Within Austria, Lower Austria with Vienna and the Czech lands were the most developed, with the level of development decreasing southward, starting with Alpine lands, through Slovenian lands to the least developed Dalmatia and the most eastern lands of Galicia and Bukovina. Similarly, in the Hungarian part, economic power was concentrated in the capital and north-western lands.

Different level of industrialisation was the main reason behind these development disparities. The greater the importance of industrial production, the more developed the lands were and vice versa. Since in the eastern and southern European countries the industrialisation process started relatively late, the gap between more and less developed even widened in the course of the 19th century. Less developed countries were only able to start catching up with the more developed ones when the process of industrialisation and modernisation reached the major part of their territory. In the Habsburg monarchy in the first half of the 19th century, industrialisation took place only in the north-western parts of the country and in turn, these lands gained advantage over the less developed lands. And since industrialisation took place only in some small parts of the Habsburg monarchy, its economic lag behind the western countries was widening. Only after 1870 when industrialisation had started also in the eastern provinces of the Habsburg monarchy, it started to record faster economic growth and gradually caught up with economically most advanced countries. The development disparities between industrially most developed and industrially rapidly developing countries were thus narrowing. Similarly, after 1870, the less developed Hungarian side started to catch up with Austria. On the contrary, Galicia and Dalmatia were - as a consequence of only late emergence of industrialisation - increasingly lagging behind.

Contrary to these two lands, commerce very soon became important for Hungarian economy. The main driving force behind this was foreign demand for agricultural products, which, however, could only be met after transport infrastructure was built. Only after that, industry started to evolve as well. The Hungarian export-oriented economy benefited a lot also from the customs and monetary union with the Austrian half of the monarchy, as they were economically and financially compatible. In addition, the Hungarian government managed to attract foreign capital to finance construction of infrastructure and the financial sector. Galicia, however, never managed to create an export-oriented agrarian economy and thereby a dynamic industry, and Dalmatia, despite being an exporter of agricultural products, remained overly dependent on general economic trends and it also failed to construct adequate infrastructural communications with the world.

Less developed lands were only able to develop rapidly if they become part of the globalisation processes. The role of the state in this process was to help construct efficient transport and financial infrastructure and guarantee stable fiscal and monetary system. At the same time, it also had to cater for proper education, health-care, social systems and the rule of law. Finally, all this had no effect if the society itself failed to adjust.

prazna